

SEZAI KARAKOÇ

MEHMED ÂKİF

6 Baskı

DİRİLİŞ YAYINLARI
P.K. 1279, Sirkeci - İstanbul

Diriliş Yayını : 9

Birinci Baskı : 1968

İkinci Baskı : 1974

Üçüncü Baskı : 1978

Dördüncü Baskı 1979

Beşinci Baskı 1987

**HAYATI
İNANÇ VE DÜŞÜNCE OLUŞUMU
SAVAŞI**

Baskı: Er-Tu Matbaası
İstanbul-1987

Geçen yüzyılın sonlarında, büyük Devletimizin altın topraklarını bölüşmek için, Batılıların bir araya getirdikleri bir çok şart, tarihi - kültürel birikme ve sürtüşmelerle iyice yıpratmaktadır iç yapımızı. Tanzimat, kısa zamanda, dış etki ve eritilmemiş iç yabancı unsurların çalışmaları ve düşünce- kurumlarımızın zayıflığıyla, ufak bir kaydırış ve yön değiştirişle, bir «iç ve köke dayanan yenilenme» olmaksızın çıkmış ve «dışa dönüşme»ye, «benliği yitirme»ye ve «kültür ve medeniyet değişimi»ne yol vermiştir. Kalb, ciğer, mide ve barsakların dışarda, deri, el, tırnak ve ayakların içerde olması gibi garip bir iç-dış değişimine uğrar Türk toplumu. Böylece, en çok dış tesirden korunması gereken en hassas ve mahrem bölgeler alabildiğine Batıya açık, mutlaka Batıyla temas halinde olması gereken (Çünkü: her medeniyet, tabiatla olduğu gibi bir başka tabiat olan öbür medeniyetlerle bir ölçü içinde alışveriş girmek zorundadır; tam ilgiyi kesmek, tam teslim

olmak gibidir.) çevre bölgeleri, iyice içe dönük ve kapanık bir hale gelmiş ve bu yıkıcı, çökertici gidiş, Birinci Dünya Savaşı'na kadar gelise gelise gitmiştir. Ama, arada bir, ülkenin direnişi, alttan fırlayan bir tarih çizgisinin yaldızladığı altın günler, kısa süren çiçek açmalar, nihayet, bir saltanatlık süren bir dirilişçik denemesi, bu katastroofik gelişmeyi yer yer durdurmuş, geriletmiş, geciktirmiş veya hafifletmiştir.

Sultan Aziz'in devrilmesinin arefe yıllarında, Balkanlar, makyavelist batılların elbirliğiyle, karıştırmalarıyla allak bullak olur; köy köy, şehir şehir, Osmanlıların çekilişi, Rumelinde bir medeniyetin yıkılışı, saadet dolu evlerin kan gölüne dönüşü, köy öğretmeni kadınların kraliçeliğe ve dağ eşkiyası çetelerin krallık ve devlet adamlığına özenisi, Rus baskısının bizi boğuntudan boğuntuya sürükleyişi, Batı hilesinin İstanbul'da kazan kaynatışı, Devletin bütün yivlerinin çözülürken bir eski zaman şatosunun demir kapısından daha çok çıkırışı... ve daha neler nelerle sosyal yapının umutsuzluktan sünger gibi delik deşik olduğu o yıllarda, İmparatorluğun gözbebeği İstanbul'un kalb noktasında bir çocuk doğdu: Mehmed Akif. İlkın Ragifken, halkın alışılmamışa olan uymazlığıyla Akif olan Mehmed Akif. Baba soyu Rumelili, ana soyu Buharalı, doğuş yeri Fatih. Yani tam bir Doğu İslâmlığının, Batı İslâmlığının ve Merkez İslâmlığının bir sentezi bir çocuk. Çağ güç, çetin bir çağ bir batış çağı. Anne çizgisi, duyarlığı, sağduyuyu, kendini bir ülküye adayışı, şairliği getirecek; baba çizgisi, ataklığı, savaşkanlık olmaz ve her vuruşmada daha çelikleşen bir

savaş adamını, gözüpekliliği, korkmazlığı, ürkmeliği, dönmezliği, umutsuzluğa sürekli olarak düşülmemeyi gerektirecektir. Doğuş yeri ise, ümüslü ve verimli bir topraktır ki, tabiatla nice saçılıp da kaybolan iyi tohumların bir gramını bile ihmal etmez, değerlendirir ve yemişlendirir. Onu gökten bile kıskanmaz. Tam bir anne gibi büyütür, kucağında yetiştirir ve sonra göğe doğru salıverir. O, daima toprağa bağlı ve toprağın ta derinliklerine işlemiş, yapraklı ve çiçekli, dallı ve budaklı göğdesiyle göğü tutmuş bir ağaç gibi, Kur'an'da güzel sözün benzetildiği o muhteşem ağaç gibidir artık.

Fatih semti, İstanbul'un içinde ikinci bir İstanbul'dur. Yüzde yüz Fatih şehridir. Fatih Camii, İslâm - Türk kültürünün bu ölmez abidesinin çevresinde halka halka Fatih medreseleri ve semti, en saf müslüman Türk heyecanının ördüğü bir toplumdur. Yüzyıllar boyunca, devletin her başarısı burda en gurursuz ve en vekarh sevinçlerle kutlanmış, bayramlarla donanmış, ana fethin bir serri uzantısı fetih haberleri geldikçe, bu cami, bu medreseler ve bu semtte, temiz yüreklerin dindar sesleri ve duaları, hamdleri göklere yükselmiştir. Ve acı günlerin yasları en çok burada bu semtte yüzlerde okunurdu. Devletin yürek halkı, yürek köşesi burasıydı. Sultan Aziz'in tahttan indirilip öldürüldüğü yılda Akif 4 yaşındadır. Yani, evde kulağına esrarlı, muhteşem olduğunu idrak ettiği fakat sınırlarını çizemediği bir kelime, «Padişah» kelimesi çalınmıştır. Günlerce, üç kelimedenden ibaret: «Padişah tahttan indirildi» cümlesini Fatih Camii'nin önünden geçerken kendi kendine tekrarlamıştır. Ne de-

mek padişah, ne demek taht, düşüncü durmuştur. Bilinmeze alabildiğine açık, fakat mücerrede sıkı sıkıya kapalı çocuk, cümleyi ilkin fizikî çerçevede anlar. Çocuk Akif de, bir insanın bir yerden aşağı indirilişinin sebebini kurcalarken çocuğun meçhulü çözmeye azabını veya zevkini bol bol tatmıştır. «Padişah damarlarını kesti» veya «Padişahın damarlarını kestiler» sözü de etrafında çınlayıp dururken, O, masallardaki o sonsuz güçlü padişahın damarlarını kesen korkunç yüzü, kırmızı gözlü zebanileri, gece karanlığında bir mezarlık kenarında, elde fener aileyle beraber geçerken görür gibi olmuş, kaç gece kâbusla uyanmıştır. Kaç gece o elleri, düşünde, boğazında görmüştür. Masaldaki padişahla öyüklerin bahsettiği padişah arasında ne gibi bir münasebet olduğunu araştırıp kâh bir cevap bulamamış, kâh bulur gibi olmuş, çok defa bulunduğu bir izah şekliyle bir müddet sonra kendiliğinden vazgeçmiştir. Erken yıllarda başlardı okul o zamanlar. Omuzuna asılı bir Mushaf, hocasına gidene mini mini Akif, hocalarının heyecanlı konuşmalarına, fısıltılarına, korkulu bakışlarına, ağlamaklı yüzlerine şahit olmuştur. Ama çocuk her vakit talihlidir. Bir kuşun uçuşu, bir arabanın geçişi, bir yazlığa çıkış, bir misafirin gelişi acılara son verir, öntüne yeni ufuklar açar. Bu, çocuk denen sırcayı koruyan ilâçtır. Bu sefer kulağına yeni bir padişahın ismini fısıldarlar, bu sefer, yeni padişahın tahta çıkışından konuşurlar. Çok neşelidirler, çok meraklıdır. Arasına da endişelerini gizleyemezler. Bir işe ne kadar yas, bir çıkış için ne kadar düğün. Bunlar, Akif'in, melekete hakkında ilk keskin ve silinmez intibalarıdır. Sonra savaş başlar. Osmanlılar için

yenilginin tartılmaz ve ölçülmez bir çapa ulaştığı 93 harbi. «Rus» ve «Moskof» kelimesi, O'nda, her çocukta olduğu gibi, en vahşi, en barbar bir imaj olmuş, yaralı asker, kan, sönen ocak, batan saadet, kaybolan, giden ve geri dönmeyen baba, sabreden anne, boşaltılan şehir, göç, göç, göç... gibi acı çizgiler yığını bir dünyanın sancılarını doğurmuştur. Böyle böyle çocuk Akif büyüyor, yetişiyor, tarihin ve tabiatın güneşinde vücut ve ruh çömleği pişiyor, çelikleşiyor. Fatih Camii, büyük çınarlar, medrese, Devletin yüreği bir semt. Olup bitenin bütün bütün sorumluluğunu omuzunda duyan bir semt halkı. Duygulu, ince, derin, mü'min ana. Bilgili, yürekli, yaman baba. Yavaş yavaş Devleti derleyip toplayan bir hükümdar. Savaş, sokak, güvercin, mevlüt, kadir geceleri, ramazan, şiiir, mahya... ve bütün bu fonun önünde beliren, gittikçe beliren çocuk...

Devletin bu sarsılış günlerinde gelip, aldığı disiplinli bir terbiye ile ülkeyi içinden, sessiz ve risksiz bir şekilde yenilemek isteyen Sultan II. Abdülhamid, bir Bismark zekâ ve plânına sahipti, fakat pençesinden mahrumdu. Pençe, aydınlar kadrosudur. Sultan Hamid, başa geçtiği zaman, kadronun gelenekçi yaşlı elemanları ile gençleri arasında bir «babalar ve çocuklar» kavgası vardı. Batının sistemli ve sürekli çalışmalarıyla babalar ve oğulların arası açılmıştı. Ve öyle bir sistem kurulmuştu ki hep de açılacaktı. Yaşlılar Devleti ayakta tutacak yetenekte değillerdi. Gençlerse, onu, olanca hızla, korkunç bir uçurumdan aşağı atmak istiyorlardı. Sultan Hamid, bu durumda, şöyle bir programla Devleti korumaya, yaşatmaya çalıştı: Yaşlı kadroyla

Devleti yönetirken, genç kadroyu oyalayarak vakit kazanmak, bu arada, asıl kurtarıcı kadro olan yeni bir nesil yetiştirmek... Bismark bir sonuçtu ve memleketini seven mükemmel yetişmiş, yekpâre bir aydınlar kadrosunun başındaydı. Sultan Hamid'in elinde böyle bir genç ve dinç kadro yoktu ve bütün trajedisi bundan başlıyordu. Onun için bütün gücünü maarife verdi. Sistemi düzeltilti, mümkün olduğu kadar fazla mektep açtı. Üniversiteyi adeta yeniden kurdu. Erkek ve kız öğretmen okullarını, mülkiye-i sağlam temel üzerine oturttu. İşte okuma yaşına basan Âkif kendini bu maarifin içinde buldu. Bu maarif sisteminde, hem klâsik kültür, hem yeni batı kültürü veriliyordu. Babasından, baba çevresinden, Fatih camünden ve mektepten her iki kültürle birden temas halindeydi. İlk mektep, rüştiye ve idadî tahsilinden sonra, Mülkiye Baytar mektebine girdi ve onu da birincilikle bitirdi. Genç ve ateşli ruhu, bir yandan şiire, bir yandan İslâm âlemi düşünür ve önderlerine, bir yandan da gençlik arasında yayılan ihtilâlcî fikirlere açılıyordu. O günün korkunç fısıltı gazetesi, Avrupa'dan beslenen Jön Türk hareketinin sorumsuz ve yıkıcı faaliyetleri, yaşlı kadronun beceriksizliği, Devletin, yüzyıllardan beri birikmiş çöküntü işaretlerini zaman zaman, Sultan Hamid'in bütün gayretlerine, geciktirmelerine ve etkisini azaltmasına rağmen vermesi, taze ruhlarda, meseleyi derinden görmeyen ve görmemesi tabii olan, vatanın hemen kurtulması romantik hayalleri huzura, refaha kavuşacaktı. Avrupalılar, gittikçe de etkisiyle büyük sarsıntılar yapıyor ve bütün suç gizliden gizliye, içten içe Sultana yükleniyordu. Avrupa Sultan Aziz'i devirtince hemen devletin çökmesini

beklemişti. Fakat bu olmamıştı. Aksine, Devlet, gittikçe kendine geliyor, güçleniyordu. Sessiz, gürültüsüz, patırtısız, şatafatsız, fakat gerçek bir maddî ve manevî kalkınma içindeydi. Bir de, bir kuşak, şuurlu kadro yetişip işe el koydu mu, tamamı. Artık, emperyalist Avrupa'nın bütün açgözlülüğü ve iğrenç karga iştihasıyla göz diktiği canım İslâm ülkeleri huzura, refaha kavuşacaktı. Avrupalılar, gittikçe kuvvetlenen ve yaralarını saran Devletin Sultan Hamid idaresinde, ilerde çıkacak bir dünya savaşında, harp dışı kalırsa, sömürge olmuş bütün İslâm ülkelerini bundan en az elli yıl önce ve bin kere daha ucuza kurtaracağını ve Türk Devletin, bu avantajla, tarihin en kudretli devirlerinden birini açacağını biliyorlardı. II. Sultan Hamid de bunu biliyordu ve bir yandan politikasıyla Devleti yaşatmaya çalışırken, öbür yandan bütün umudun üzerinde toplandığı yeni nesle eğiliyordu. O günün şartlarıyla bu nesil bilgi ve aksiyon bakımından iyi yetişti. Fakat, ne yazık ki, dışarıdaki okul, içerdeki okulun bir çok istidâdını politikaya erken soktu. Tabiatıyla, devlet kendilerinin eline bırakılacak vakitten önce soktu. Ve bu, Devletin temel felâketi oldu.

Âkif, okulda, seçtiği brans çerçevesinde, tabiiyet, realist bakışa, gerçeği olduğu gibi görme, olanı olduğu gibi gözlemeye alıştı. Ve hayat ve sanatı boyunca bunu uyguladı.

Baytar mektebinden sonra meslek hayatı başlar. Lâboratuvar ve kitap bilgisi, bizzat tabiat ve memlekette pratik alana götürülür. Tabiatın patolojisinden cemiyetin patolojisine geçmek artık bir mi-

zaç ve zihin yapısı, bir ülkü meselesi, o günün havası içinde bir gün meselesidir. Müsbet bilgi, eşya-
da «şimdiki zaman»ı gözler. Bu metodla yapılan ta-
rih çalışmaları bile, günümüzde yaşamasını sürdü-
ren yazıtlar, anıtlar, şimdiki zamana ulaşmış vesi-
kalar üzerinde gelişir.

Okul dönemi bitmiş, yeni bir dönem başlamıştır
Akif için. Bugüne kadarki dönem, şahsiyetinin ku-
rulması dönemiydi. Asıl faktör dıştadır. Aile, okul
gibi sosyal kuruluşlar, ona dıştan şekil veriyorlardı.
Şimdi, artık ikinci dönem, yani ilk kıpırdanışın içten
geldiği kendi kendisini yetiştirme dönemidir. Birin-
ci dönem klâsik okul kültürü dönemi, ikinci dönem
çağdaş entellektüel kültür dönemi. Birinci dönemde
Akif özü oluşuyor, ikinci dönemde bu öz bir şahsi-
yet halini alıyor. Kendine bir yuva örmeğe alıyor
bu düşünce. 1908 yılına kadar bu ikinci dönemi uza-
tabiliriz. Çağdaş İslâm düşünürlerini okur, o devrin
sanat ocağı olan dergilerde (Resimli Gazete, Ser-
vet-i Fünun) şiirler yayınlıyor. Bir yandan mesleği
için Anadolu'da dolaşır. Anadolu'yu kelimenin tam
anlamıyla görür. Bu arada evlenir. Bu demektir ki,
özel hayatının, şiirinin, fikirlerinin alacağı esas yön
ve temel, bu dönemde olgunlaşır, değişmez çizgileri-
ni alır. Karşımızda yavaş yavaş bir şair, bir ülkü
adamı beliriyor. Her gelen gün, her sabah, dağların
üstünden aşan bir gün ışığı, bu tablonun bir tarafı-
nı tamamlıyor, aydınlatıyor.

Bu olgunlaşmanın sonucu, Edebiyat onda gele-
nekleşir ve asıl mesleğini aşar. Birtakım okullarda
edebiyat öğretmenliği yapar. Bu edebiyat hocalığı,

1908'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Müderrisli-
ğine geçişine kadar ilerler. Bu dönemde ki, Ferid
Vecdi, Muhammed Abduh, Cemalettin Efganî'nin gö-
rüşlerini incelemiş, böylece aynı mefkûre için İslâm
dünyasının her tarafından yükselen sesleri şahsiye-
tinde derlemiştir.

1908 yılında bütün dünyayla beraber Akif de
bir sabah vakti haberi alır ve onun için yeni bir dün-
ya başlar: Meşrutiyet ilân edilmiştir. İlk bakışta,
gençliğe, genç düşünceye, ülke idaresine katılma,
devlet yapısında birtakım değişiklikler yapma hakkı
tanınmıştır; Türkiye'nin bir daha kurtulma ümidi
belirmiştir. Fakat Akif, heyecanlı ve ihtilâlcî ruh ta-
şıyan, bu duygu sisi yüzünden bir karış ötesini gör-
meyen bir öğrenci değildir artık. Tereddüt etmekte-
dir. Yapıda köklü bir değişiklik şarttır. Ama bunu
bu İttihat ve Terakki kadrosu yapabilecek güçte ve
niyette midir? Güvenememektedir. 35 yaşlarında
olan Akif, Köprü'den Bab-ı Âli'ye doğru yürürken,
dalgın dalgın bunları bir çok sabahlar düşünmüştür.
Karşısında Yeni Cami, yanından geçip de göreme-
diği arkadaşlarının selâmları, üstünden Halic'e doğ-
ru uçan martılar, yanından yeri oyarcasına geçen
tramvayların arasında o düşünüyordu. Gençlik ate-
şiyle zaman zaman kendisinin de protestosuna ka-
tıldığı Sultan Hamid yavaş yavaş gidiyordu. Bu bir
gerçektir. Ama, ihtilâlcî kalemler tarafından son de-
rece antipatik gösterilen çehresiyle Koca Devlet Ada-
mı giderken, arkasından doldurulmaz bir boşluk bı-
rakılmıyor muydu? Bir delifisek subaydan başka bir
şey olmayan ve memleketin bin cepheli meselesine
hep aynı fikr-i sabitin içinden bakan romantik En-

ver mi, ağzı küfürlü, septik, yüreğinde en ufak bir inanç taşımayan ve derdi gücü şahısları yıkmak ve kendi saltanatını kurmak olan Ahmet Rıza mı, alaydan yetişme bir memur seviyesinden öteye gitmeyen Talât mı, bu batışı önleyecektir? Bu böyleydi ama etrafındaki arkadaşlarında genel bir iyimserlik görülüyordu. Onlar, baştaki kadronun, daha alttaki genç ve iyi niyetli, memleketçi aydınlar tarafından fethedileceğine inanıyorlardı. Hizmetin tam zamanıydı. Kaçmanın faydası yoktu. Tersine, bu cemiyete girmeli ve onu değiştirmeliydi. O günün düşünceleri bunlar olsa gerekti.

Tarihimizdeki her askeri devrimde olduğu gibi 1908 devriminde de, düşünce önce, aksiyon sonra gelmiyordu. Tersine, devrim önce yapılmış, sonra devletin alacağı yeni yön tartışılmaya başlanmıştı. 1908 devrimi, Namık Kemal ve arkadaşlarının etkisiyle olmuştur şüphesiz, fakat o fikirler için olmuştur denemez. Çünkü: Tanzimat düşünürlerinin istedikleri, bir rejim değişikliğinden çok düzeltmeden ibaretti. Fakat, yeni şartlar, Devleti ve Türk halkını, var olmak veya olmamanın eşğine getirmişti. Artık, yalnız idare etmede bir reform değil, toplum ve devlet yapısında, Türk insanının şahsiyet örgüsünde yapılacak tasarruflarda aranıyordu kurtuluş. Bu yeni hal tarzı için, Tanzimat düşünceleri yetmiyordu. Tanzimatçılar, düşüncede ve aksiyonda iyice aşmışlardı. Meydana akan ve devlete el koyan yeni kadro, Tanzimatçı fikirlerin iştirakiyle, Padişahı ve eski kadroyu devirmişler, fakat, sonra ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. Bu tereddüdü sezen düşünce alanında herkes kendi fikrini bir doktrin ola-

rak ileri sürmeye başladı. Bir görünüşüyle bu tam bir düşünce hürriyeti, bir görünüşüyle tam bir düşünce anarşisiydi. Fakat kısa bir dönem içinde fikirler berraklaştı ve demet demet toplandı. Ve aşağı yukarı üç ana düşünce belirdi: her şeyi tam bir batıya dönüşmede bulan Batıcılar, Türk ırkının ve varlığının şuuruna varmayı temel kurtuluş prensibi sayan Türkçüler, Devletin ve Milletın kurtuluşunu İslâma tam anlamıyla sarılmakta bulan İslâmcılar. Bunların dışında, tek başına ayrı bir görüşü temsil eden Prens Sabahattin ise, bir ideolojiden çok bir metod getiriyordu. Yıkılış anlarında merkezîyetçi görüşler destek buldukları için ilk anda tezi bir kenara atıldı.

Mehmed Âkif, İslâmcı cereyanın tam ortasında buldu kendini. İlk elde, Eşref Edip'le birlikte, Sırat-ı Müstakim'i kurdular. Sait Halim Paşa da aralarındaydı. İslâmcı düşünce, halk ve devlet yapısından çok, kişilerin ahlakındaki değişiklik ve genel hareket tarzlarındaki bozukluk yüzünden varlığımızın tehlikeye girdiği, felâketimizin İslâmdan kopmaktan ileri geldiği, tekrar İslâma dönmekle kurtulabileceğimizi tezini müdafaa ediyorlardı. İslâmın ilerlemeye, teknik kalkınmaya aykırı olmadığını, karşı tarafın iddialarına cevap olarak, söylüyorlardı. İnkılâpçılar genel çizgileri içinde batıcıydılar. Fakat hergün biraz daha ağırlasan şartlar, onları adeta mucizevî bir formüle muhtaç ediyordu. Bu yüzden, Ziya Gökalp'm önderliğini yaptığı Türkçülük git gide resmî tez halini alıyordu. 1908-1918 yılları arasında idareciler, bu üç tez arasında bocalayıp durdular. Fakat, daha çok dış tesirlerle, batı-

çlık derinden derine işledi; Türkçülük, parlak ve yaldızlı bir şekilde hep ön plânda gösterildi ve gide-rek bir ütopya şekline, daha sonra da Enver Paşa'nın, Devleti bir cihangirlikle kurtarma sevdasına bir paravan olmaya kadar götürüldüyse de, Birinci Ci-han Savaşı'nın, devleti silip süpürmesiyle, tatbikat ve siyaset alanından fikirler dünyasına çekildi.

İslâmcılık, aslında klâsik görüştü. Fakat ayrı bir şekilde sunuluyordu. Belki de bu yüzden tam anlaşlamadı. Karşıdakiler, onu, hemen bir çırpıda, «eski» diye mahkûm ediyorlardı. Halbuki, mesele, yeni bir medeniyet aramak değil, cemiyetin malî me-deniyeti, yeni şartlar içine yerleştirebilmek, daha doğrusu, ondan, yeni şartların sorusunu sormak ve cevabını almaktı. İslâmcılar, bunu tam olarak yapabilişler miydi? Bundan önce, denecek olan, tam cevabını alsalardı bile, dinleyecek kulak, ne yazık ki, idareci kadro içinde yoktu. Bu kadronun eleman-ları, büyümlü adaların sirenlerine kulaklarını kaptır-mış Odiseus tayfalarından farksızdılar ve gerçeklere kulaklarını tıkamıştılar bu batı tayfaları.

Bu dönemde Âkif, şiirleriyle, makaleleriyle, ver-diği derslerle, çevirdiği çağdaş İslâm mütefekkirle-rinin eserleriyle, aydınlara hakikatları anlatmaya çalıştı. İslâmdan kopmanın felâketlerini gösterdi. Sefaletimizin, maddî ve manevî tablosunu çizdi. Git-tikçe resmîleşmeye yüz tutan batıcı fikirlerin yön yön tenkidini yaptı. İslâmcılar, Batıcılara göre, ken-dilerine biraz daha yakın gördükleri Türkçüleri an-laşmaya ve anlaşmazlıkları gidererek tek cephe ol-maya davet etti. Fakat bu davet cevapsız kaldı. Bütün

tün bu haykırışlar, çağırışlar, cevapsız kaldı. Dev-let, bütün yüküyle, mazlûm ve sessiz halkı da pe-sinden sürükleyerek gittikçe daha büyük bir hızla uçuruma doğru gidiyordu. Bu çağırış sesleri, bir yankı bile yapmıyordu. Bu yankısızlıktan ve cevap alamayıştan, çöküntüyü durduramamaktan ve zeh-re şifa diye sarılmaya engel olamamaktan dolayı şair bunalıyor:

Bütün yokluk mu her yer? Bari «yok» der bir seda yok mu? diyor.

Şu yok, bu yok, hiç bir şey yoktur. Üstelik yok der bir ses bile yoktur. Ortalığı öylesine bir yokluk kaplamıştır.

Kitlenin öz düşüncesi olan İslâmcı düşünceyle ay-dınlar kadrosu arasındaki bu kesiklik ve kopukluğu gören şair, meselenin daha derinlerde olduğunu sez-miş ve günlük kurtuluş çalışmalarının yam sıra da-ha uzun vâdeli düşünce çalışmalarına girişmiştir. O zamanın çağdaş İslâm düşüncesini Mısır ve Hint ekolü diyebileceğimiz iki ekol temsil ediyordu. Mısır Ekolü (Ferit Vecdi, Reşit Rıza ve Muhammed Ab-duh...) daha çok akılcı ekoldü. Mısır'ın öbür İslâm ülkelerinden önce batlaşması, ona bu çerçeveyi ver-mişti. Hint ekolü ise, daha çok batının esiri olma-nın yol açtığı bir teselli ihtiyacıyla ve görüş imkân-larıyla, Batı zincirlerini kırma esasına dayanan tari-hî ve tasavvufî bir karakter gösteriyordu (İkbal). Tari-hî perspektif, C. Efgani'de ağır basıyordu. Türk ekolü denebilir ki, bunların yanında zayıftı. Bu da, o güne kadar, İslâm, devletin biçim ve özünü, halkın

hayat tarzını tayin eden hükümler bütünü olduğundan, ayrı bir tez gibi ele alınmamış olmasındandı. Ancak, Meşrutiyette, çeşitli tezlerin alternatifliği söz konusu olunca, İslâm tezi de en kısa bir sürede, kendini kurmuş ve başta Mehmed Âkif'in gözüyle, o zamana kadar eserlerini vermiş bulunan çağdaş İslâm düşünürlerine bir bakış atmış ve yüzünü döndürmüştü. Âkif bu dönemde, bu yüzden ki, İslâm yazarlarından tercüme yapıtı.

Âkif'in, bu düşünürlerin tesiri altında kalışı mübalâğa edilmiştir. O, âdeta, bu fikir adamlarının ortaya attığı fikirlerin Türkiye'deki bir müdafii, o ekollerin bir şairi gibi görür. Halbuki, Türkiye'de yeni İslâm düşüncesinin doğuşuyla öbür ülkelerde doğuşu apayrı şartlara bağlı olmuştur. Türkiye'de, esas İslâm devleti kurulu bulunduğundan, İslâm, düşünce sistemi olmaktan çok, davranışlarda ve kuruluşlarda yaşıyordu. Aneak, Devletin yıkılma tehlikesiydi ki, yeni yeni, düşünce plânında da, bir sistem yapmaya yöneliyordu. Bunun için, denilebilirse, İslâmcılar, çekirdekten yetişme İslâmcılardı. Ötekilerdeyse daha bir sistem ve düşünce İslâmîliği gelişmişti. Bunun için Mehmed Âkif, fikirlerini, bu düşünürlerden çok, sokaktan, aileden, klâsik kültürden, toplumdan, devletin sarsıntılı halinden ve nihayet kendinden alıyordu. Bu İslâm mütefekkirlerinin tesiri, kendisinde İslâm fikrini doğurmuyor, esasında var olan bir ülküyü geliştirmeye ve beslemeye yarıyordu. Yani arada, bir tâbilik münasebeti yok, belki bir paralellik vardır. Onları tercüme, kendi tezini müdafaada kullanılan çalışmalardan ve yeni nesli yetiştirme vasıtalarından ibaretti ve çağ-

daş İslâm düşüncesiyle Türk - İslâm düşüncesi arasında bir köprü kurmak içindi. Yoksa, gerek Muhammed Abduh'un esas tezinin, gerek İkbâl'in tezinin esas köklerinin, Âkif'in şiir ve düşüncelerinde hemen hemen izini bile bulmak mümkün olmaz. Aradaki benzerlikler, 20. yüzyıl başlangıcındaki İslâm düşüncesinin ortak tarafları ve genel çizgileridir. Aralarındaki en büyük farksa, Âkif'in İslâm ruhunu canlandırmak istemesine karşılık Mısır bilginlerinin İslâmın genel sistemine yeni bir yorum getirmeye çalışmalarıdır. Âkif, İslâmdan çıkmakta olanları uyarmıştır; öbürleriye, daha çok, İslâm gerçeklerini ilim açısından ele alarak, İslâma yabancı olanlara hitap etmişlerdir. Bu yabancılar eski müslümanlar olsalar bile... Yani Âkif, akan kanı durdurmaya, yanlış doktor ve tedavi usulüne baş vurarak yaralıyı kurtarmaya, öbürleri ise, donmuş kanı harekete geçirmeye, statik duruma geçmiş bir medeniyeti ölü noktadan kurtarmaya çalışıyorlardı. Her biri kendi şartlarında gerekeni yapıyordu. Yapılanın yeterli olup olmadığının münakaşası bu yazının konusunun dışına çıkmak olur. Bu, son yüzyılların İslâm fikir tarihini yazacak olanların bellibaşlı işlerinden biri olacaktır. Bizim tesbit ettiğimiz ve üzerinde durduğumuz nokta, Âkif'in fikir kaynağıdır. Anlamış bulunuyoruz ki, Âkif'in fikir kaynağı bizzat toplum ve toplumda yaşayan düşüncedir.

Üstüste gelen felâketler, Balkan Savaşı, Cihan Harbi, Âkif'i bu dönemde, «Sırat-ı Müstakim» de şiir ve yazılarıyla halkı uyandırmaya çalıştığı psikoloji içinde, çok velûf yapmış ve ebedileştirmiştir.

«Safahat» bir nevi, bu yıkıntıların «safha»,

«safha» anlatılışı, duyuruluşu ve bu yıkıntıların sa-
irde bıraktığı acı izlerin derlenişi, toplanışı ve tes-
bit edilmişidir. Bu yüzden, Safahat, bir bakıma, Türk
tarihinin en acıklı günlerinin yaşanmış bir destanı,
yas yapraklarıdır.

1908-1918 yılları dönemine, Akif bakımından,
«Mütefekkir Akif» dönemi diyebiliriz. Bu dönemde-
dir ki, bir yandan, O, İslâm idealini anlatır; İslâmın
nasıl anlaşılması gerektiğini gösterir; batıcılara ce-
vap verir. Batıcıların sairi olan Fikret'le Tarih-i Ka-
dım meselesinde çatışır. Türkçülere, «Süleymaniye
Kürsüsünde» adlı şiiriyle bu dönemde gerçeği göste-
rir. Tam bir sosyal tenkid dergisi olur şiirleri. Al-
manya ve Necid seyahatlarıyla Batıyı ve Doğuyu
daha iyi tanır. Kısacası, fikir ve tenkidlerini gerek
şiir ve gerek yazı halinde asıl bu dönemde verir.

Fakat, Savaş, düşünce çalışmasına yer bırak-
cak mıdır? Bırakacaktır ama şimşekleşmiş bir hal-
de. Bir yıl gelir: O yaz ülkede bol yılan görülür. Ve
korkunç bir gün tutulması olur ve daha nice nice
olaylar... ve derken, o sessiz ve mâsum halk, sivil-
ken de asker gibi itaat ederek, Hükûmetin verdiği
emirle Seferberliğe hazırlanır. Seferberlik; bu, halk
dilinde, harpten daha fazla bir şeyi ifade etmiştir,
harbe hazırlığı ifade ettiği halde. Halk, bu savaşın,
Devletin ölüm kalım savaşı olduğunu sezmiştir. Bu
savaştan nasıl çıkarsa çıksın, uzun süre, belini doğ-
rultamayacağını anlamıştır. Geçmişini değerlendirecek
ve geleceğini verimlendirecek bir imtihandır bu, bu-
nu bilmıştır. Ve eski günlerdeki gibi, bütün kahra-
manlığını, dağarcığındaki bütün yiğitliğini ortaya

koymuştur. Her cepheden gelen ses, olağanüstü ha-
berler bültenidir. Sonuç önemsenmeden, bu toprak-
ların büyük günlerde şahit olduğu, aklın zaptede-
miyeceği olaylar akar gider. Kafkaslarda, Çanakkale'de kan, Müslüman Türk kanı yere silinmez şehadet çizgisini çeker. Akif de, bu günlerde her yurtsever gibi, heyecandan heyecana, umuttan umuda, en beyaz renge, en yeşil duyguya, en kara kötümserlikten en ak iyimserliğe geçer durur. Sessiz, fakat Müt-hiş Türk meydandadır. Bunun destanım yine Akif yazacaktır:

Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın,
Gömelim gel seni tarihe desem, sığmazsın.

Belki bir gömülme olayıdır ama dünyanın en
yiğitçe ölümünden sonra elbette. Hatta bir dirilişe
gebe bir ölümle. Hayatlardan daha diri bir ölümle.
Cenaze törenine katılan katiller, törenin uzamasına
dayanamayıp belki birer birer ölecekler. Fakat bu
ölme bitmiyecek. Ölümün av şahinidir sanki bu ölü.
Yakalanmayan kurnaz kuşlar belki bu törenle ölüm
havasına girecekler ve yavaş yavaş ölüm hunisinin
bir daha geri dönemiyecekleri çekiş alanı içine düşecekler...

İngiliz İmparatorluğunun başma gelen işte bu-
dur.

«Safahat», birden, Akif'le birlikte fikir ve tar-
tışma safhasını kapamış, şimşek dönemine girmiş,
arasına «Çanakkale Destanı» gibi altm yaprakları
katmıştır...

Dört yıl su gibi akar. Her cephede savaş... Ve-

ba gibi, «vebadan beter» bir salgın gibi her yeri yakar kavurur. Anadolu çocukları, müthiş bir tipiye tutulmuş gibi oradan oraya savrulurlar. Sonra her şey yavaş yavaş diner. İngiliz gemileri İstanbul önünde demirler. Fransız kumandanı ak bir atın üstünde İstanbul caddelerinden geçer, Türklüğün ve İslâmlığın en kara günleri başlar. Savaş boyunca kalemini bir kılıç gibi kullanan şair de, İstanbul'un bu halini, Müslümanlığın bu halini, Türklüğün bu halini, Anadolu'nun ve Anadolunun bu halini görür de yas tutmaz, geçici de olsa karamsarlığın en koyusuna yuvarlanmaz mı?

Ağlar Safahatındaki hüsrân bile sessiz.

Bir doğum sancısından ölen analar gibi İmparatorluk çökerken, doğan çocuk yaşadı ve ölü ananın memelerinden süt emerek gelişti. İstanbul, papaskarası bulutlarla kapalıyken, Anadolu'da, Doğu ufuklarında büyüyen bir fecir beyazlığı halinde Millî Kurtuluş başladı. Kulaklarını bütün bütün beklenmedik yerlere bile tutup gâipleri kollayan şair, bu hareket üzerine, bütün karamsarlıkları atıp, «ey örtülere bürünmüş olan! Kalk» âyetinin Peygamberden başlayarak kıyamete kadar gelecek bütün mü'minlere seslenişini, bu sesin çınlayışını duyarak ve mizacının bütün ateşlilik, iyimserlik ve umutlarını bir silkinişte ayağa kaldırarak Anadolu'ya koşar. Harp öncesi yıllarda, selâtin çamilerinde, Fatih ve Süleymaniye kürsülerinde, fikrin ve gerçeğin meselesini tutuşturan Şair-Vaiz, Kastamonu'da, Sebülürreşat idarehanesinden başlayarak, cami cami, köy köy, çeşme çeşme, yol yol, yürek yürek, Ankara

Millet Meclisi'ne kadar bütün Anadolu'yu ruhça geliştireyordu. İzmir'den girip bütün Ege'yi, Anadolu'nun içlerine kadar, mukaddesatını çiğneye çiğneye, Devletin sembolü Osman ve Orhan Beylerin türbelerine iğrenç ayaklarını değdirecek kadar alçala alçala ilerleyen, İngiliz uşağı Yunanın karşısında, inançtan, Allah'a bağlılıktan ve ötelere inanmaktan başka varlığı olmayan, bu asırdaki, ötelerin adamlarından bir Ruh Kalesi, bir İnanç Cephesi kuruyordu Âkif ve arkadaşları. Artık onlar için günlük hayat yoktu. Şahsın geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği önemsizdi. Son Ümmet Kütlesinin bir parçasıydılar ve onunla birlikte vardılar. Ve o yok olcaksaydı onlar da yok olacaktılar.

Sırat-ı Müstakim, düşünce dergisiydi ve fikirde en doğru olanı, «doğru yol»u gösteriyordu; Sebülürreşat ise, Allah uğrunda can verenlerin, kanlarını sebil edenlerin dili ve destanıydı.

«Bülbül» ve «İstiklâl Marşı» bu ölüm kahmı günlerinin, Safahata kattığı destan parçalarıdır. Ve o günün bir daha yaşanmaz macerasının kelâm anıtları...

Yeni Devlet, kendini kurmaya ve derleyip toplamaya başlarken Âkif, Ankara'da Tacettin Dergâhı'na yerleşmiş, bir yandan İstiklâl Savaşı'nın ruhunun devamı için çalışıyor, bir yandan yeni kurulan devletin, İstiklâl Savaşı'ndaki İslâmcı ve ruhçu karakterini koruması için çalışanların arasında yer alıyordu. Dergâh, bütün bu çalışmaların karargâhıydı. Sonra yavaş yavaş ortalık duruldu.

Savaş kazanıldı ve Anadolu kurtarıldı. Savaş

başlayıncaya kadar ortalığı sesleriyle dolduran batıcılar olduğu halde, savaş içinde, Ateş hattında hep İslâmcılar konuştu; tek aksiyon onlarındı. Ama savaş bitince yani devletin alacağı biçim ve yeni Türk toplumuna verilecek şekil söz konusu olunca, yine ortaya dökülen ve liderleri çevreleyen batıcılar oldu ve devrimlere karakterini onlar verdi.

Arka arkaya devrimler yapılır ve Türkiye batılılaştırılırken Âkif'in bu tutuma prensip olarak katılmadığı ve hayal sukutuna uğradığı bir gerçektir. O savaşın ruhanî havası, semavî imkân ve fırsatları çarçabuk kayboluyor ve batıcıların öteden beri işlediği düşünce yapısından mıdır, yetiştirdikleri kadronun köşebaşlarını tutmuş olmalarından mıdır, Osmanlıların son yüzyıllarda hep Batı karşısında gösterdikleri yenilginin doğurduğu aşağılık duygusundan mıdır, yoksa daha çok savaş boyu çekilen maddî sıkıntılar ve teknik eksikliklerin bir an önce tamamlanması için duyulan isteğin aşırılığa götürülmesinden midir, yoksa, en çok, var veya yok olmanın ruhta açtığı travmatik tesirle, Batı'nın, ancak kendinin istediği biçime giren bir toplumu yaşatacağı, aksi takdirde, bugün olmazsa bile yarın mutlaka yeryüzünden silineceği korkusundan ve bunun karşı mefhumu kayıtsız şartsız batı sevgisi ve hayranlığından mıdır, yoksa en doğrusu, nefretle hayranlığın iç içe geliştiği, birinin hemen öbürüne çevrilebileceği bir «medeniyet karasevdası» şeklinde zühur eden ruh karmaşası ve kamaşmasından mıdır nedir, —bu nokta sosyolog ve tarihçilerin tetkikine değer—, bir batı romantizmi alıp yürüdü ve devrimlere silinmez damgasını vurdu. Doğu ve İslâm

kültür ve ruhu ihmal edildi ve hattâ bütün kuruluşlar onun iptali yönünde işletilir oldu. Bütün bu değişmeler ve kökten farklılaşmalar karşısında Âkif, kendisinin yapacağı bir şey kalmadığını seziyor. Ruhunu büyük bir hüznün kaplamıştı. Bütün Müslümanların birleşmesi bir yaz rüyası gibi kaçıp gitmişti. Ateş içinden kendi eliyle alıp çekicinin altına sürdüğü kızgın demir başka bir şekil alıyordu. Doğan çocuk anasını tanımıyorsa, başını alıp bilinmeyen bir yöne savuşmasından başka bir şeyi kalmamıştı ananın. Her şey yabancılaşmıştı. Yeni, fakat kendine yabancı bir kuşak, bir yapı yükseliyordu.

Âkif'in —ki O, cemiyetin müesseselerinin baştan sona yenilenmesi gerektiğini hayatı boyunca savunmuştu— devrimin mücerret, yeniliğine ve bir bir alınca müesseselerin değişip yeni baştan düzenlenmesine karşı olmaması gerekti, devrimlerde beğenmediği neydi? Devrimlerin nesine karşıydı Âkif? Şüphe yok ki, Âkif, devrimlerin parça parça gerçekleştirdiklerinden çok, esprisine, diyalektiğine karşıydı. Devrimler, Türk halkının geçmişe olan bütün bağlarını koparıyor gibi bir etki yapıyordu, bir intiba bırakıyordu. Bütün bir ömür boyu çağırıldığı birlik türküstüne, İslâm birliği idealine aykırı gibi geliyordu Âkif'e. İslâm dünyasıyla olan bütün bağları koparıyor; tarih dışı bir toplum haline geliyorduk. O'na göre nerdeyse. Toplumumuzun tâbi tutulduğu kültür değişimi, O'na çok karanlık, çok aykırı, çok absürd görünüyordu. Batı kültürüne girdiğimizi söylüyorduk. Ama benlik yitirilmeden bu mümkün müydü?

İşte hayat savaşının son döneminde Âkif'i sar-

san sonbahar düşünceleri bunlardı. Bu neden böyle olmuştu? Artık mücadeleyi bırakmış bunu düşünüyordu. İmparatorluğun en krizli günleriyle dolu zamanlarında pek bir köşeye çekilip düşünmeye imkân bulamamış, hep cephe hayatı yaşamıştı düşüncede de. Düşünce akışı, birbirini takip eden zincirleme bir kararlar serisi halindeydi. Ama şimdi sadece düşünüyordu. Meselenin kökü derinlerde olacaktı. Felsefî perspektiflerde. Kafasını o devirlere daldırıyor, uçsuz bir karanlıkla karşılaşıyordu. Bir cevap, bir ışık göremeyince huzuru kaçıyor, umutsuzluğun, karanlığın içinde bunalıyordu. Söylenecek bir şey yoktu, yazmanın önemi kalmamıştı. Baticılar, tam bir hareket ve zafer sarhoşluğu içinde, boyuna yeni teklifler, yeni biçim verişlerle çıkıyorlardı ortaya. Bir sığınak arıyordu Âkif'in ruhu. İşte bu dönemdeki bir hareket tarzının ve ruh tezahürünün izahı ancak bu olabilirdi; Mısır'a gitti ve yıllarca dönmedi. Tek avunuşu tasavvufa sığınmakta, ehramlara, Firavun heykellerine, sfenkslere bakıp hayatın faniliğini idrak ve varlığın esrarını aramakta buluyordu. Mısır, o vakitler, ikinci ümit verici İslâm ülkesi olarak tek hizmet yeri olarak gözükiyordu O'na. Hayatının sonuna kadar hizmetten geri kalmamayı bir yaşama şiarı yapan Şair, orada az çok çalışmalarını yapıyor, kendisine kalan yalnızlık saatlerinde ise, esas konukları geçmiş büyük sarayların bir salonuna geçerek, düşünceleri sesler gibi vücutlu varlıklar haline getirip yankılatarak olup bitenlerin hakikatini düşünüyordu. Hayat arkadaşından, çocuklarından, arkadaşlarından, Fatih semtinden, muhteşem Camilerden, Ana Yurttan uzakta, yalnızlığın içine kıvrılarak, bu hayat kı-

şının arefesinde, İslâm ülkelerinin içine düştüğü felâketi, parçalanmayı, batı kopyacılığına sarılmalarını, birbirlerini unutmalarını, halkın düştüğü sefaleti, ezilenleri, fikir ve ruhtan kopmuş aydın ve etkin kadroyu, kimi İslâm memleketinin resmen ve maddeten, kiminin de kültür yoluyla sömürgeleşmesini düşünüyor, bir çıkar yol arıyor; fakat ruhunu ölüm gibi bir gölge kaplıyor. Safahat'ın «gölgeler» bölümünü yazarken, kâh Secde, Leylâ gibi şiirlerle, bir coşmada erimek ve düşünmekten kurtulmak istiyor, kâh hâlâ tek ümidinin olduğu Türkiye'yi uyararak için Kur'an tercümesini yapmaya kalkıyor, fakat ümidi çok defa öyle kırılır ki, o tercümenin de yanlış ve kötü niyetlerle kullanılacağı korkusuna kapılıyor, onu yakıyor veya bir hazineyi gömencesine saklatıyor; görünüşte bir ihtişam içinde, aslındaysa, altından toprağı çekilip alınmış koca bir çınar gibi, gün gün soluyor, eriyor ve sönüyor.

Altı yıl Mısır'da kaldıktan sonra, bu dünyada vazifesini tamamladığını bir sezgiyle anlamışcasına yurda dönüyor, yatağa düşüyor ve altı ay geçmeden, 1936 yılında, Aralık ayının 27'sinde, 63 yaşında vefat ediyor ve sessiz halkın takip ettiği ve bağrına bastığı büyük insan, omuzlar üstünde bir fikir, ideal, ahlâk ve din sancağı gibi, Edirnekapı şehitliğine götürülüyor.

Unutulmuş gibi oluyor.

Fakat yıllar sonra, İkinci Cihan Savaşı içinde azıtan kızıl düşünceliler, atmak gerekince yine O'na atıyorlar ve Üniversiteli gençten gereken cevabı alıyorlar. Âkif bir kere daha sembolleşiyor ve Âkif

sevgisi, kara suratlara bir kere daha samar gibi iniyor.

Sonra yine unutulmuş gibi geliyor bize. Fakat, günümüzde Sağ Düşünce kurulurken yine bir sembol arayınca Akif'i alıyor, örnek olarak Akif'i görüyor ve çıkan her makale, hemen hemen Akif'in bir beytini olsun içine almadan çıkmıyor. Sık sık, Akif'in şiiriyle başlayıp, şiiriyle devam eden ve şiiriyle biten yazılara rastlıyoruz.

Demek ki, Akif, Millet'in malı olmuş, Millet Ruhuna kök salmıştır. Akif'in ruhu dirilmiş ve genç nesle sinmiştir, görüyoruz ve Akif, toprağa verilirken henüz duvarlara tutuna tutuna gezen çocuklar olan bizler bugün, bu yeni Akif'ler ordusu içinde O'na sesleniyor ve diyoruz ki:

«Boşuna yaşamadın, boşuna savaşmadın ve boşuna ölmedin.»

Ş İ R İ

Türk Edebiyatında, Âkif kadar, hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair yoktur. Yalnız, bu h a y a t , merkez olarak alınmamış, o çağdaki Türkiye şartları içinde ve belli bir ışık altında müşahede edilmiştir. Yani hayat, kendi başına bir gerçek olarak alınıp metafizik kürenin dikenli noktalarına dokunmadan tut da, realitenin içindeki eriyişe kadar kendine yeter ve kendinden ibaret bir hale getirilmemiştir Âkif'te. Hayatın acı çizgileri en objektif ve dıştan tesbit edici gözlerle yakalanırken bile bir metafizik yük taşımaz ve insanın genel kaderiyle ilgili hükümlerin yankuları olmaz şiir. Fertlerin hayatı belli bir çöküntünün, tarihî bir anın içindeki değerleriyle ölçülüp biçilirler. Âkif'in çıkış noktası olarak aldığı bu ışık İslâm'dır ve İslâm'ın ışığında, 600 yıllık İslâm - Türk Devleti çökerken, cemiyetimizin içinde bulunduğu ahlâkî, içtimaî, ruhî, iktisadî şart-

lar, en amansız bir gözle, adeta bir cerrah teşrihçiliğiyle ortaya serilir. Ve bir kere yara belli olunca, onun tedavi şekli gösterilir ki, bu da, cemiyetin temeli olan İslâm ilkelerine sıkı sıkıya sarılmak, yeni ve taze bir ruhla, İslâmı, çağın teknik ve maddî güçleriyle de donandıktan sonra, içimizde ve dışımızda ihya etmektir:

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâmı.

Âkif, şiirine temel tarihî kadro olarak, «şimdiki zaman»ı alır. Şiirinin konusu olan «hayat»ın zaman kategorisi, şimdiki zamandır. Tarih, bütün yıkıcı birikintileriyle gelip şimdiki zamanda toplanmıştır. O halde, gordiyom, şimdiki zamandır. Bu kördüğüm bir kılıçla ikiye biçilmedikçe, Türk - İslâm Milleti için bir gelecekte bahsedilemez. Geçmiş zaman da, Âkif'in şiirine ancak bugünü anlatmakta bir karşılaştırma unsuru olarak girer; bugünü daha iyi anlamamıza yarar. Bir nevi sıhhatla hastalığın karşılaştırılması için ve yaranın tarihçesinin iyileştirme için şart olması bakımından zaman zaman geçmiş ele alınır.

Toplumun şimdiki zamanını çok defa tablolar halinde verir, böylece, hasta, bir küfeci çocuğun ağır hayat şartı, Doğu ülkelerinin sefaleti, bir mahalle kahvesinin genel seviyeyi en hurda noktasına kadar ifşa eden çıplak hali, kadınların durumu, genel içtimai tembellek, bezginlik ve yılgınlık ve bunun yanlış olarak kadere atfı, bütün yaşama ve düşünce dejeneresansı, bütün cepheleriyle toplum, masaya yatırılır. Bu iş yapılırken, sair, son derece realist, hattâ

yer yer natüralisttir. Halkın içine onlardan biri olarak girer ve onların diliyle, hattâ zaman zaman argolarıyla onların mantığı ve görüş açlarına da yer vererek, hayatın acı tablolarını çizer. Şiirleri bu yüzden yer yer hikâyeleşir. Böylece, şiir, yazmakla güttüğü gayeye uygun ve elverişli bir teknik kazandı. Yalnız onun realizmini Fransız romancılığındaki realizmden (Emil Zola realizmi) ayıran bir taraf vardır. O da, Fransız realistleri, sırf bir sanat tekniği olarak realizmi kullanırlar ve bununla toplumu belli bir noktaya götürmeyi hedef tutmazlar; belki hayatı ve gerçeği böylece yakalayabileceklerini umarlar. Toplum hakkındaki doktrinleri bellibelirsizdir. Halbuki Âkif, bu realizmi, idealinin yedeğinde bulundurur ve bir vasıta olarak kullanır. Ve ideal, keskin bir ışık halinde, bu realitenin üstünde durur. Yani, Âkif'in şiirini şöyle tablolaştırabiliriz: Şehri, insanı, sokağı, kahvesi, bütün sefaletiyle bir toplumun, şark ülkelerinin acı manzaraları ve bunu bir taraftan delip öbür tarafına geçen ve bir projektor aydınlığında gösteren bir gün ışığı, yani İslâm. Yani İslâm, tek bir ferde hitap eden mücerret yanı sıra değil, tarihin belli bir döneminde en trajik şartları yaşayan müslüman bir milletin halini tesbit için Âkif'in şiirine giriyor; aynı şekilde, toplum ve hayat, biyolojik ve sosyolojik bir gerçek olarak, genellikle, insanın tabiat ve ötesi karşısındaki durumuyla değil, aynı dönemdeki tarihî ve aktüel şartlarıyla aynı şiire konu oluyor. Âkif'in şiirini — başta ki birkaç denemesi ve sonraki birkaç şiiri müstesna — belli bir dönemde, belli bir topluluğun tarihî - sosyolojik realitesiyle, o toplumun temel değerlerinin bütünü olan İslâm karşısındaki durumu, işte bu

iki ana unsur kurar. İslâm ve realite. İşte bu iki kelime, Akif'in bütün şiirini özetler.

Daha teferruatlı bir bakışla, bu şiirin biçim alışması, Akif'e tesir eden şu şartlarda bulunabilir:

1 — Klâsik kültür ve Sâdi'de mükemmel örneğini bulan ve ahlâkî bir sonucu hedef tutan Doğu manzum hikâyeciliği.

2 — O günün sanat okulları içinde birinci plânda bulunan Batı Realizmi.

3 — İslâm ideali.

4 — Tarihin en trajik günlerini yaşayan bir devlet ve bir millet.

5 — Realiteye objektif ve tahlilî bakma alışkanlığını veren müsbet bilgiler tahsili.

Sâdi hikâyeciliğini modernleştirerek, ferde değil cemiyete seslenen bir ifadeye kavuşturarak, onu, roman sanatındaki realizmin imkânlarıyla geliştirerek, çağındaki İslâm dünyasının acı realitesine uygulamak... İşte bu bize Akif'in şiirinin kuruluşu için aydınlık bir ipucu verir.

Vezin olarak aruzu kullanımına gelince : bunu, yetiştirme çağında, edebiyatımızda halk şiiri dışında tek vezin aruz olmasına bağlamak gerekir. Aruz, aynı zamanda, İslâm edebiyatının müşterek veznidir ve bütün İslâm şiirini aynı ahenk alanında toplar. İslâma inanmış ve İslâm milletlerini uyandırmayı ülkü edinmiş ve aruzun hâkim olduğu bir edebiyat içinde şiirini kurmuş bulunan şairin bu vezni kullanmasından daha tabii bir şey olamazdı. Hece vezni, ancak İstiklâl Savaşı başlangıcında ve Anado-

lu'nun ortaya çıkışıyla edebiyatımızda gelişmiş bir vezindir ve o, Türk şiirini tutmaya başlarken, Akif, şiirinin büyük örneklerini vermiş ve kendini kurmuş bulunuyordu. Fakat, o, aruzu, Türk dilinin ivicacı noktalarına kadar sokmayı bilmiş, «en tabii aruz şairi» denilebilecek bir sehl-i mümteniye ulaşmıştır. Aruz, daha önceki şairlerimizle birlikte, Akif'ledir ki, dilimizin öz malı olmuştur. O, divan şairlerinden ayrı olarak, aruzu, dilin ayrı bir bölümüne, en realist çizgilerine ve gündelik hayat bölümüne son derece büyük bir güçle uygulamıştır. Aruz, dilin içine ve şiire öylesine yerleşmiş ve kaynaşmış ki, şiirler, ağza geldiği gibi söylenmiş ve sanki aruzla yazılmış intibainı verirler.

Akif'in realizmi ve natüralizmi üzerinde uzun boylu durmayacağız. Akif hakkında yazılmış eserler ve herhangi bir edebiyat kitabında bu hususta bir çok örnekler görülebilir. Bütün şiirlerinde bu realizm buğu buğu tütmektedir. Bizim asıl üzerinde duracağımız nokta, Akif'in şiirinin temel özellikleri ve şiir tarihindeki yerleşimidir.

Akif'in şiiri bir nevi günlük (jurnal) tür. Ancak, bir şairin (ben)i etrafında toplanan eşya ve olayların anlatılışı değil, bütün bir toplumun günlükü... Bunun için şiir yer yer bir kronik manzarası kazanır. Bütün şiirlerini, SAFAHAT, yani safhalar (Dönemler) adı altında toplaması da bu günlük şuurunu gösteriyor. Savaş olmadığı zamanlar toplumun günlük hayatından tablolar çizilir. Camiler, kahveler, hastalar, alıcılar ve satıcılar, meyhane, içki ve kumarın açtığı yaralar, yetimlerin, dulların, yoksul-

ların içinde bulunduğu acı problemler, idarenin bozukluğu, rüşvet felâketi, faiz faciası.. her yönüyle cemiyet, enstantaneler, çizgiler ve tablolar halinde bir çöküşün umumî görünüşünü verirler. Bunlar, yani cemiyetin alelâde vakitleri ve halleri anlatılırken, şiir, daha çok tasvirîdir, objektiftir, bir ilim vesikası çekmek isteyen bir metoda sahiptir ve bir anket sadakatı içindedir. Sakin sakin akan bir nehir gibidir şiir. Fakat, şiir, toplumun fevkalâde günlerinde birden değişir; nehir bulanır, hattâ yer yer dalgalanır, coşar ve bazan da selâleler yaparak, kayaların üstünden büyük tarrakalarla düşer. Bir toplumun hayatı nasıl bir nehre benzerse, belli bir dönemin toplumunu anlatan ve yansıtan Âkif'in şiirini de bir nehre benzetmek mümkündür ve yerinde olur.

1908'de hürriyet adı altında ne kadar kof bir hareket yapıldığını çığlık ve feryatlarla anlatır.

Sonra savaş yılları gelir. Artık toplum günlük yaşayışını bırakmış, destan çıkırına girmiştir. İşte o zaman Âkif'in şiiri de birden destanlaşır ve safha safha Birinci Cihan Savaşı'nın ve İstiklâl Savaşı'nın destanı haline gelir. Çanakkale destanı, Süleyman Nazif'e cevap, Bülbül ve İstiklâl Marşı gibi şiirler, artık realizmin asıldığı ve hayallerin bütün genişliğinin kullanıldığı bir destanın parçalarıdır. Çünkü: Millet hayatı destanlaşmış, iç harikaların çizildiği bir döneme girmiştir. Millet hayatının sadık tesbitçisi şair de en coşkun bir imaj ve ümit alanındadır. Bu bakımdan, İstiklâl Savaşı'nın destanı yazılmamıştır demek bir bakıma yanlış bir hükümdür. Nasıl İstiklâl Harbi, Cihan Harbi'nin bir devamı ve Millet hayatının bir safhasıysa, bu dönemle ilgili şiirle-

rini Âkif, şiirlerinin içine bir yüzüğün taşı gibi yerleştirmiştir. Bu şiirlerden yapılacak bir seçme bir Millî Destan manzarası verir.

Cihan ve İstiklâl savaşları bitip devrimler başlayınca Âkif'in sustuğunu görüyoruz. Bu yıllara Âkif'in «Boykot» yılları diyebiliriz. Âkif gibi bir şairin cemiyette oluşan büyük bir değişiklik karşısında susması, denebilir ki en büyük tepkisi, en güçlü protestosudur. O güne kadar resmî tarihçi gibi şiirleriyle toplum değişikliklerini değerlendiren şair, birdenbire yazmaya ara veriyor. Bu, yazma ortamını bile bulamadığı anlamına gelir.

Sonra bütün tereddütlerine son vererek Mısır'a geçer. Mısır'da yazdığı şiirler, denize yaklaşmış bir nehrin psikolojisini taşır. Ölümün gölgesi vurmuştur bu hayat şiirlerinin üstüne (ki Safahat'ın bu bölümü GÖLGELER adını alır). Hayattan ve zamandan kopuş, metafiziğin kendini duyurusudur artık bu dönem. Bir Ehram, bir Firavun anıtı önünde faniliği elle tutar gibi yoklar. Sonra tasavvuf içinde avunuş gelir. Bu metafizik örneklerinde bile bir nehrin denize karışırken faydalılığını kaybetmeyişi gibi, Âkif de, faniliğe sosyal açıdan bakar; zulmün ebedileşemeceğini, sonsuzluğu yalnız dinin kucaklayabileceğini görür ve artık olaylara sırt çevirerek mutlak içinde erir.

Safahat'a panoramik bir bakış attığımızda, birincisinde, toplumun alelâde günlerini cepheleri, ikincisinde (Süleymaniye kürsüsünde) cemiyette çarpışan ve ergeç ona bir biçim verecek olan alternatif fikir ve görüşlerin tenkidi ve kurtuluş yo-

lunun ifadesi, üçüncü Safahat'ta (Hakkın Sesleri) idealinin, İslâmın, Kur'an yolunun açıklanması yer alır. İslâm gerçek cephesiyle halka anlatılır. IV. Safahat'ta (Fatih kürsüsünde) halkın ve aydınların genel bir incelenişini buluruz. V. Safahat (Hatıralar) gezi intibalarıdır. Bu kitapta yer alan Necid çöllerinden Medine'ye şiiri Âkif'in en güçlü şiirlerinden biridir. Çölü bütün yakıcılığıyla şiirine sokmuş, ufak bir kaydırmayla tabiat serabını sosyal seraba ustaca çevirebilmiştir. Şiiri okurken bir serab dünyasına gireriz. Gözümüzün ufkunda ışıltılı vahalar uçuşurken göğdemizi bunaltıcı hava, ayaklarımızı kızgın kum yakar. VI. Safahat (Asım), yazılış zamanları aynı olduğu için, içine İstiklâl Marşı ve Bülbül'ü de katacak olursak, bir yandan bir nevi bir destan şiiri, öte yandan da şairin özlediği geleceğin şiiridir. Zaten Destanlar, bir bakıma gelecek zamana bakışlardır. Âkif'in alkışladığı Asım nesli, savaş içinde birdenbire olağanüstüye yükselen gününün nesliyse, sulh içinde de aynı başarı, üstünlük ve fazileti gösterecek geleceğin neslidir. Savaşta geçici olarak gelen bu üstün - insan, gelecekte hergün ve her işteki durumuyla böyle olan bir kuşağın özlemidir. «Şimdiki zaman» şairi olan Âkif, bu şiirinde gelecek zamanı da gününe taşımıştır. Daha doğrusu, olağanüstü şartlarla, şimdiki zaman kendini aşarak geleceğe ulaşmış, gelecek de, şairin özlemiyle şimdiki zamana gelmiş, böylece şiir çift katlı bir zaman dokusu kazanmıştır. Ve böylece realitenin içinden ideal bir neslin çizgileri doğar, savaş içinde, bütün gündelik iğretliliklerden kurtulan Asım nesli, geleceğin nesli haline gelir, şimdiki zaman içinde. Ve yazdırdığı destan bu yüzden devirlere sığmaz. Önceki şiirlerde

geçmiş zaman şimdiki zamana girerken, bu sefer, gelecek zaman giriyor ve böylece, şimdiki zaman öbür zamanların da desteğini ve kıvamını kazanarak bütünlenmiş oluyor. Ve destansı karakteriyle, Cihan ve İstiklâl savaşlarını yapan Millet'in, saf ve berrak, idealist Asım neslinin destanı olarak şiir yer yer en yüksek edebî parçalar halini alır. Ve ilk defadır ki, kalemini hep cemiyeti hırpalamakta kullanılan şair, övgüye tahsis etmiş olur. VII. Safahat (Gölgeler)se artık öteye bakış şiirleridir. Hicran, Gece ve Secde gibi şiirleri şairin ebedilik içinde kendini unutma denemeleri ve geri dönüşünde kendini avutan ahenkler getirmesini arzuladığı yankılar adına yolladığı dalgalarıdır.

Bir cemiyetin muayyen bir devrini ifade eden Safahat'ı sosyolojik bir bakışla şöyle vasıflandırabiliriz:

- 1 — Birinci Safahat (Genel sosyolojik çizgiler - Denemeler).
- 2 — İkinci Safahat (Süleymaniye kürsüsünde) spekülâtif yapı şiirleri.
- 3 — Üçüncü Safahat, doktrin şiir (Hakkın sesleri). Değer hükümleri.
- 4 — Dördüncü Safahat (Fatih kürsüsünde) siyasî yapı (Kadro).
- 5 — Beşinci Safahat (Hatıralar), karşılaştırmalı tarihî - sosyolojik çizgiler.
- 6 — Altıncı Safahat (Asım), tarihî - destansı yapı, savaş sosyolojisi, potansiyel halinde gelecek zaman.
- 7 — Yedinci Safahat (Gölgeler), Metafizik.

Bu açıdan bakılınca, bir cemiyet, gerçekten, belli başlı cepheleriyle ve temel perspektiflerden tanıtılmıştır, sanki bir plân dairesinde işlenmiştir denebilir.

Âkif, «şirle düşünme»yi edebiyatımıza sokan hemen hemen tek şairdir. Bir toplumun, bir ömür başından geçenleri şirle anlatması da diyebiliriz Safahat'a. Türk Devleti, Âkif'te, şir ölçüleri içinde, düşünmüş, ağlamış, haykırılmış ve umutsuzluğa batmış, umutla çırpınmış adeta. Şir, cemiyetle sonuna kadar içli dışlı olmuştur. Gerçek ve değerli bir doğu gazetesi cildir Safahat handiyse (gazete mefhumunu gerçeğiyle düşünürsek elbet).

Edebiyatımızdaki yeri, şirinin özellikleri göe önünde tutulursa, hemen hemen tektir. Modern Türk edebiyatında (gerekse eski edebiyatımızda), bir dönem fikriyle donanmış olarak, belli bir dünya görüşünün ışığında, geniş anlamdaki kronikler halinde, safha safha bir kuşağın dramını veren, ilk bakışta birbirine zıt, realist çizgilerle mitleşmeğe elverişli davranışlarını kaynaştırarak canlandıran böyle bir başka realizm ve destan şairimiz yoktur.

Şirlerine bağlantı (angajman) açısından bakışta da, şirimizde ilk olarak Âkif'in şu u r l a başarılı bir bağlantı şirini kurduğu tesbit edilir. Bağlantıyı geniş anlamda, yani sanatçı ben'inin oluşmasına bir dünya görüşünün köklü katılması olarak alırsak, Âkif'in şiri, bunun, model olacak örneklerinden biridir. Şiri kucaklayan doktrin, aynı zamanda bin yıldan beri halkı şartlandırmış ve medeniyetini meydana getirmiş bir görüş, bir hayat tarzı ve bu inançlar ve görüşler, Âkif'in samimi dünya görüşü-

nün temel taşları olduğu ve realizmi, hayatı olduğu gibi verdiği için, bu bağlantı tam bir kaynaşma olmakta ve içtimai görüş, şairin öz görüşü, şirden kopmaz bir muhteva durumu almaktadır. Gündümü edebiyat (La littérature engagée) adı altında hoş görülmeyen edebiyatta, şairle tezi arasında bir öğretilik ve bir mesafe kalır. Sanatın ilk prensibi olan samimiliğe aykırı bu aralık, bu, vücudun yaşama sebebine uymaması, kanın vücuda işlememesi, eseri başarısızlaştırır. Âkif'in şirindeyse fikir, eya, insan ve zaman öyle bir kaynaşma içindedir ki, tezi şirden ve şairden koparmak ve ayırmak mümkün değildir. Can ve ruhu, yaşayan insandan ancak ölmün çekip alabileceği gibi. Ve Âkif öte yandan realizmi ve bir dünya görüşünün şirinin bütününe yerleştirmesiyle, Türk edebiyatında en ileri adımı atmış ve bu üstünlüğünü bugüne kadar aşan olmamıştır. Nâzım Hikmet'in şirlerinde, Âkif'in, doğu ülkeleri ve memleketimizin sefaletini anlatan şir parçalarına çok benzeyen taraflara rastlanır. Yalnız o bu realite tablolarını, komünizm hesabına işlemiştir. Âkif'in şiri göz önüne alınınca, ne Nâzım Hikmet'in, ne de Orhan Veli okulunun şirleri, Türk şirinin realizmine yeni ve fazla bir şey katabilmiştir.

Âkif'i, 20. yüzyılın iki büyük din ve metafizik şairi olan Claudel ve Eliot'la karşılaştırsak şu farkı buluruz: Bu iki şair, tek kişinin, genel olarak metafizik ürpertisini ve din karşısındaki durumundan doğan duyguları, sanatlarının teması yaptıkları halde, Âkif, belli bir toplumun belli bir zamanını pratik bir gaye ile şirinde hükme bağlamıştır. Eliot, tarihi, insan kaderi açısından ele alırken, Claudel, tam bir din duygusunun verdiği ruh sükü-

nunu ve saflığını işler. Akif'teyse ahlâk ve içtimâf problem ön plâna geçer ve metafizik, uzak yankılarla duyulur. Bu yüzden, denebilir ki, Akif'in şiiri öbürlerinden çok ayrılır ve temporel bir şiir olur.

Belki de Akif'in şiirini anlayabilmenin en iyi yolu onu Yahya Kemal'le bir arada düşünmektir. İmparatorluğun batısında gelen ve şiir türlerinde tek kalan bu şairler, aynı medeniyetin ve ülkünün şairi olarak yanyana durdukları halde, ilk bakışta, şiirlerinin özü ve biçimi bakımından doğu ve batı kadar ayrılıyorlar. Teferruathıca, bu ayrılığın ilk noktası, çıkış ağzı, birinde estetiğin, öbüründe ülkünün hedef tutuluşudur. Biri estetikten çıkarak ülkeye de varıyor, öbürü ülküden başlayarak hemen estetiğini kuruyor ve sonra ikisini birlikte yürütüyor. Biri şimdiki zaman şairidir demiştik; öbürü, estetik için daha elverişli olan masallaşmış bir geçmiş zamanın peşindedir. Muhteşem bir gün batışı karşısında huzursuz olan bu iki şairden biri, geçmekte ve bitmekte olan günün doğuş vakitlerini hatırlayarak teselli aramakta, öbürüyse mümkün olduğu kadar güneşin batışını geciktirmek için ışık işçilerini vazife başına davet etmekte, hiç olmazsa gelecek günün doğusuna hazırlamakta çevreyi. Tarihin geniş açısı için, akışa bakan Yahya Kemal, eski, mükemmel vakitlere kayıyor ve o vakitlerin mermerden anıtını yapıyor. Böylece o üstün medeniyetin, tarihte olsun kurtulmasını sağlamaya çalışıyor. Mehmed Akif'se, «aktüel»in içinden bakarak, siperler kazıyor. Biri medeniyeti arka hatlarda, öbürü ön hatlarda koruyor. Biri yaşayanın ölmemesine, öbürüyse ölenin sanatta yaşamasına emek ve yürek sarfediyor. Bütün bir Türk - İslâm Medeniyeti, geride bir mermer kayası

halinde duruyor. Şair, ona dönüp içinden şanlı geçmiş sembolleştiren anıtlar çıkarıyor. Öbürüyse günlük medeniyet yaşantısını realist çizgilerle tesbit ediyor. Biri, geçmişin destanını, öbürü günün destanını, yazıyor.

Burdan giderek, sanat stillerine ulaşabiliriz. Birinin, günlük dil ve halkın konuşmasına inişi, öbürünün sade bir şekilde de olsa, Divan geleneğini yürütmesi, birinin kelime ve mısra tasarrufuna karşılık, öbürünün bütüncü ve hikâye edici oluşu hep bu temel özelliklerden ileri gelir.

Yahya Kemal, çizdiği dünyayı, gelecekler için yapıyor ve yakın bir aksiyonu hedef tutmuyor. Mehmed Akif'se genç nesillere, içinde bulunulan durumu çizerek, bir yön ve yol gösteriyor ve açık bir ödeve çağırıyor. Ödeve çağırılışla hayal meyal hatırlatma arasındaki, çıplak ışıqla alacakaranlık arasındaki fark. Bir savaşta, askerleri heyecanlandırmak için komutanın yaptığı bir konuşmadır Akif'in şiiri. Ama savaş bittikten sonra, şehit olanlar için dikilen anıt ve kitabedir, o kahramanlığın destanıdır Yahya Kemal'inki.

Yahya Kemal, hep medeniyete, medeniyetten kalana bakıyor. Medeniyetin, İslâm - Türk medeniyetinin bıraktıklarının unutulmaması, bilinmesi ve ebedileşmesi O'nun tasasıdır. O'nu şiirinde ebedileştirebildiği ölçüde şiirinin de ebedileşeceğini bilir. Mehmed Akif ise, o medeniyetin çağdaki gücünün artışı için, o geçmişi büyüten fikirler, ülküler ve gelecekte yaşaması uğruna hayat harcar. Denilebilirse, biri medeniyetin anatomisine bakıyor, heykelle-

şen vücuduna. Öbürtiyse fizyonomisine ve fizyolojine.

Yahya Kemal esere, hep esere bakıyor; imparatorluk idealine sıkı sıkıya bağlıdır. Akif'se, eserden müessire, yani imparatorluktan çok, medeniyetin tarihe serpili eser ve kuruluşlar zincirinden çok, bütün o eserleri doğuran İslâmın kendisine bağlıdır. Bundandır ki, O'nu yeni kurulan Devletin İstiklâl Marşı'nı yazmış olarak da görebiliyoruz. Millî Marşın şairi ise bundandır ki, Yahya Kemal değildir ve Mehmed Akif'tir.

Biri geçmiş zamanını, diğeri son zamanını ve geleceğini şiirde yaşatan imparatorluğun bu iki şairini bir arada düşünürsek, aynı dünyanın tamamlanmış iki cephesini birden yakalamış oluruz. İkisi birden, bir imparatorluğu bütün halinde anlatıyorlar ve ifade ediyorlar. Osmanlı Devleti, geçmişiyile ve batış anındaki görünüşüyle şiire giriyor ve sanat içi bir gerçeklik kazanıyor. İki şair böylece birbirini tamamlıyor, biri realizmi ve öbürü yeni divan tarzıyla, eskiyi ve yeniyi, klâsiği ve çağdaşı, antik olanı ve modernı birbirine bağlayarak, İslâm - Türk medeniyetinin bu büyük vak'ası için, bir bütün halinde sanatın mesajını getirmiş oluyorlar.

S O N